

Equivalenten

Equivalenten

*Een belasting op de ambten in het gewest
Stad en Lande, 1660-1795*

HENK BOELS

Hilversum
Verloren
2021

Deze publicatie is mede tot stand gekomen met steun van de Stichting
Fonds voor de Geld- en Effectenhandel.

Afbeelding op het omslag: 'Goudkantoor' Groningen anno 1635 (belasting-
kantoor) Beeldbank Groningen.

ISBN 978 90 8704 928 7

© 2021 Henk Boels
Uitgeverij Verloren
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

Typografie: Rombus, Hilversum
Omslagontwerp Rombus / Tanja Stropsma

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoud

Inleiding	7
1 De invoering van equivalenten, 1660-1691	9
De invoering in de Ommelanden in 1660	9
De invoering in de Stad in 1663	15
Samenvatting	19
2 De ‘Groninger amptsaffaires’, 1691-1693	21
Samenvatting	35
3 Verdere ontwikkelingen, 1693-1748	36
Samenvatting	45
4 Het <i>Reglement Reformatoir</i> en de gevolgen, 1748-1795	46
Nieuwe provinciale equivalenten	49
Intermezzo: Onduidelijke actie Ommelander eigenerfden in december 1750	50
Nieuwe stedelijke equivalenten	55
Verdere ontwikkelingen tot 1795	57
Ommelander equivalenten	59
Samenvatting	59
5 Afschaffing en nasleep, 1795-circa 1820	61
Stedelijke equivalenten	69
Ommelander equivalenten	72
6 Ontvangen bedragen en bestemming	73
Ommelander equivalenten, 1660-1749	73
Equivalenten stadsambten en door de Stad begeven provinciale ambten, 1663-1749	75
Equivalenten Ommelander ambten tot 1749	76
Equivalenten voor ambten begeven door gedeputeerde staten, de Hoge Justitiekamer, de curatoren Hogeschool en de	

gedeputeerden der Staten-Generaal	76
Equivalenten, 1749-1795	77
Besluit	79
Bronnen en literatuur	83
Gedrukte bronnen	90
Digitale bronnen	90
Literatuur	90
Bijlagen	94
I Equivalenten, 1660-1693	94
II Equivalenten ‘grote’ stadsambten en door de Stad te begeven generaliteits- en provinciale ambten, 1663-1749	98
III Equivalenten ‘kleine’ stadsambten, 1678-1749	100
IV Equivalenten, 1693	102
V Equivalententer ter begeving door stadsfunctionarissen, 1691	104
VI Equivalenten klerkenplaatsen ter begeving door stads- syndicus, stads ontvanger-generaal, stadsrentmeester, rentmeester provinciale vaste goederen, ontvanger provin- ciale koopschatten, secretarieën Hoofdmannenkamer, gedeputeerde staten en stad, 1691	105
VII Equivalenten Ommelander ambten, ca. 1694-1795	105
VIII Equivalenten provinciale ambten, 1749-1795	106
IX Equivalenten stadsambten, 1749-1795	108
X Opbrengst provinciale ambten voor Ommelanden, 1660-1749	110
XI Opbrengst stads ‘grote’ equivalenten, 1736-1747, verhoging ‘grote’ equivalenten, 1723-1752, ‘kleine’ equivalenten en ‘gepromoveerde heren’, 1713-1752	112
XII Opbrengst equivalenten provinciale ambten, 1752-1797	114
XIII Opbrengst equivalenten stadsambten, 1754-1795	115
XIV Opbrengst equivalenten Ommelander ambten, 1749-1795	115
Personenregister	116
Over de auteur	118

Inleiding

Een overheid in financiële nood is bijzonder vindingrijk in het uitdenken van nieuwe inkomstenbronnen. Gemakkelijk valt daarbij het oog op het eigen personeel, de ambtenaren als doelwit. Ambtenaren worden geacht een speciale bevoorrechte positie in te nemen en het zou daarom gerechtvaardigd zijn in het bijzonder van hen een ‘offer’ te vragen, c.q. op te leggen. In werkelijkheid zijn zij, omdat diezelfde overheid hun traktement uitbetaalde, natuurlijk het eenvoudigst aan te pakken.

De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden vóór 1795 vormde hierop geen uitzondering.¹ Door ambtenaren op te brengen heffingen bestonden hier in vele soorten en benamingen: éénmalige, tijdelijke, permanente, kortingen en inhoudingen op het traktement, vrijwillige of verplichte leningen met of zonder rente, entregelden voor nieuwe ambtenaren etcetera, onder benamingen als ambtgeld, ambtsobligaties, ambtsfournissemten, recognitiegeld, officiegeld, de zoveelste penning, opschot, equivalenten enzovoorts. Het belastingstelsel onder de Republiek was provinciaalsgewijs ingericht, waardoor alle hiervoor genoemde heffingen weliswaar in vrijwel alle provincies voorkwamen, maar in de ene provincie net weer even anders dan in de andere met afwijkende benamingen.

De hoogte van de heffingen was niet mis en kon tot in de duizenden guldens lopen.² Het zal daarom duidelijk zijn dat hierdoor ambten al-

1 In de bestaande, deels verouderde overzichten van de belastingen in Nederland worden de diverse belastingen op de ambten zeer onvolledig behandeld; volstaan wordt meestal met de vermelding en een vluchtige omschrijving; bijvoorbeeld: Engels, *Belastingen en geldmiddelen*, 133-135; mr. D. *Over de belastingen*, 153-168; Elias, *De Frankrijkers's Geschiedenis Belastingen*, 41-42. Completer zijn de overzichten per provincie in de serie *Gewestelijke financiën ten tijde van de Republiek der Verenigde Nederlanden*, dl. I *Overijssel*, dl. II *Drenthe*, dl. III *Groningen*, dl. IV *Holland*, dl. V *Utrecht*, dl. VI *Zeeland*. Een recapitulatie uit 1805 geeft ook een duidelijk beeld: *Staatsbesluiten*, 14 oktober 1805 nr. 12.

2 Een overzicht van het geheel van de door de provinciale en generaliteitsambtenaren die in het gewest Holland woonden te betalen ambtenbelastingen bij Boels, *Binnenlandse Zaken*, 36-38.

leen op de langere termijn baten gingen opleveren. Het voortijdig overlijden of onvrijwillig ontslag van een ambtenaar, zoals bijvoorbeeld na de Bataafse revolutie in 1795, betekende voor hem en zijn nabestaanden dan ook financieel een gevoelige slag, omdat het ambtgeld e.d. nog niet was ‘terugverdiend’. Het zal ook duidelijk zijn dat deze financiële eisen een entree in de ambtelijke wereld zeer bemoeilijkten en voor groepen van de bevolking onmogelijk maakten. Men moest bereid en in staat zijn een aanzienlijke investering te doen.

In deze bijdrage wordt de schijnwerper gericht op één bepaalde heffing in het gewest Stad Groningen en Ommelanden tussen Eems en Lauwers, in de wandeling Stad en Lande genoemd, namelijk het zogeheten *equivalent*.³ Dit was een éénmalig bij de aanvaarding van het ambt te betalen bedrag, variërend van 50 gulden voor de marktmeester van de Ossemarkt tot 15.000 gulden voor een bewindhebber bij de kamer Zeeland van de Verenigde Oostindische Compagnie (VOC). Nagegaan wordt wanneer en waarom de heffing in 1660 is ingevoerd, de ontwikkelingen in de jaren daarna en het einde van de heffing in 1795, alsmede de nasleep tot in de jaren na 1813.

In de tekst wordt soms een dubbele datum aangetroffen, bijvoorbeeld 4/14 maart. Dit komt omdat in Groningen tot 1701 de Juliaanse tijdrekening is gebruikt. Deze liep inmiddels tien dagen achter op de in Holland al gehanteerde Gregoriaanse tijdrekening. In de tekst worden de data vermeld zoals die in de stukken staan aangegeven. Om misverstanden te voorkomen worden zo nodig de termen ‘oude’ of nieuwe’ stijl gebruikt.

³ Van der Ent en Enthoven, *Gewestelijke financiën*, III Groningen, 256-258; Matthey, ‘Op fiscaal kompas’, 312; voor de stad Groningen, zie Hempenius-van Dijk, *Weeskamer Groningen*, 18-20.

I De invoering van equivalenten, 1660-1691

De invoering in de Ommelanden in 1660

De directe aanleiding om voor de Ommelanden een equivalentenheffing op te leggen werd gevormd door de voortdurende geldnood en groeiende schuldenlast van de kwartieren waaruit de Ommelanden was samengesteld (Hunsingo, Fivelingo en Westerkwartier). De sanering van de financiën was alleen te bereiken door het bestuursreglement van de Ommelanden (het Ommelander Reglement), waarin ook de wijze van financiering was geregeld, aan te passen. Dit was echter allerminst een eenvoudig zaak en had alles te maken met de bestuurlijke samenstelling van het gewest.¹ Bij het *Tractaat van Reductie* van 1594² was na de verovering van de stad Groningen door de Staatse troepen het gewest Stad Groningen en de Ommelanden tussen Eems en Lauwers, in de wandeling Stad en Lande genoemd, in het leven geroepen. Het gewestelijke bestuur bestond uit twee leden, de stad Groningen en de Ommelanden. Elk lid beschikte over één stem. Om tot besluitvorming te komen moesten beide leden voor of tegen zijn. Staakten de stemmen, dan gebeurde er niets en kwam het besluitvormingsproces knarsend tot stilstand. Dit was herhaaldelijk het geval en kon soms jaren duren. Bemiddeling door de stadhouder, de Staten-Generaal of andere gewesten was dan nodig om de patstelling te doorbreken. In het volgende zal dit meermalen aan de orde komen. Voor het dagelijks bestuur kozen Stad en Ommelanden ieder vier gedeputeerden, die samen het college van gedeputeerde staten vormden.

Tussen beide leden bestond vanouds een grote naijver. Genoemd *Tractaat* had namelijk de Stad haar (bestuurs)priveleges gelaten, terwijl

1 Voor de algemeen bestuurlijke situatie zie, Schroor, 'Interne staatkundige verhoudingen in Stad en Lande' in: Duijvendak e.a., ed., *Geschiedenis van Groningen*, II, 211-229; Boels en Feenstra, 'Regentenheerschappij en economische recessie' in: *ibidem*, II, 245-343; Formsmas, *Geschiedenis tussen Eems en Lauwers*, 115-141; Formsmas, 'Staatsinstellingen', in: Formsmas, e.a. ed., *Historie van Groningen*, 277-292.

2 Voor de *Reductie*, zie Boekholt, *Rondom de Reductie*.

als uitvloeisel van het *Tractaat* voor het bestuur van de Ommelanden door de Staten-Generaal in 1611 (en sindsdien regelmatig gewijzigd) een apart reglement was vastgesteld, het *Ommelander Reglement*. Voor vaststelling binnen de Staten-Generaal was instemming nodig van het andere lid van het gewest, de Stad. De afvaardiging naar de Staten-Generaal bestond uit leden van de Stad en van de Ommelanden, maar zij konden net als de andere gewesten slechts één stem uitbrengen. Om deze te bepalen was overeenstemming nodig tussen de twee leden. En dat was nu juist het probleem. De Ommelanden wezen alle bemoeienis van de Stad met hun interne aangelegenheden categorisch van de hand en vooral het stapelrecht van de Stad was voor hen een voortdurende steen des aanstoets. Maar door het *Tractaat* waren beide leden echter tot elkaar veroordeeld om samen te werken.

Het bestuur in de Stad berustte bij het college van vier burgemeesters en twaalf raadsleden met de 24 leden tellende zwoorne meente als vertegenwoordiger van de burgerij. De feitelijke macht was in handen van de jaarlijks in februari gekozen burgemeester en raadsleden, de zittende raad. Deze vormde samen met de afgetreden leden de zogenaamde oud-raad. Bij belangrijke beslissingen werden de oud-raad en de zwoorne meente geraadpleegd, men sprak dan van de brede raad. In het vervolg zullen we dat regelmatig tegenkomen. De vier burgemeesters wisselden elkaar per kwartaal af als voorzitter van de raad.

De Ommelanden waren zoals gezegd verdeeld in drie kwartieren. Deze waren sinds 1659 onderverdeeld in negen onderkwartieren. In deze (onder)kwartieren moesten de op de jaarlijkse Ommelander Landdag te behandelen agendapunten worden besproken. Op deze vergaderingen mochten alle landeigenaren met een grondbezit van minimaal dertig grazen (circa vijftien ha) verschijnen, meepraten en stemmen. De deelnemers kunnen worden onderscheiden in jonkers (adel), eigenerfden en volmachten van de kerspels. Formeel was er geen verschil tussen de jonkers en de andere groepen. Stad en Lande heeft nooit een officiële ridderschap gekend. In de praktijk wisten de jonkers door hun vermogen, status, beheersing van rechtspraak en zijvesten (waterschappen), collatierecht en onderlinge afspraken de Ommelanden te domineren. Het dagelijks bestuur bestond uit het negen leden tellende (drie uit ieder kwartier) college van gecommitteerde raden.

In de tweede helft van de vijftiger jaren waren de spanningen tussen beide leden over een eventuele bestuurlijke en financiële aanpassing van het reglement weer eens zo hoog opgelopen dat er in het voorjaar van 1659 een bezending van de Staten-Generaal onder leiding van de stadhouder aan te pas moest komen om te trachten tot een oplossing te

komen. De bezending bestond uit een viertal heren uit Holland, Zeeland, Friesland en Overijssel.³ Dat het financiële aspect een grote rol speelde bleek wel uit het meekomen van de hoogste financiële ambtenaar van de generaliteit, de thesaurier-generaal van de Raad van State, Hiëronymus van Beverningh, een protegé van de Hollandse raadpensionaris Johan de Witt. Beverningh was een sterke persoonlijkheid die niet schroomde als het nodig was zijn superieuren, de heren regenten, de financiële waarheid indringend onder ogen te brengen.⁴

De stadhouder van Stad en Lande was op dat moment Willem Frederik, vorst van Nassau-Dietz.⁵ Het stadhouderschap van Stad en Lande was het minst prestigieuze van alle stadhoudersschappen in de Republiek. Hij had weinig bevoegdheden en mocht geen onroerende goederen in het gewest bezitten. Het was vooral een zaak van paaien, steunen op rivaliserende facties en het beste ervan hopen.⁶ Willem Frederik had de gewoonte om aan het begin van elk jaar in zijn dagboek vast te leggen dat hij met de heren van Stad en Lande in een goede verstandhouding wilde verkeren en neutraal te blijven om bij geen van beide leden zijn krediet en genegenheid te verliezen.⁷

Het resultaat van de bezending was dat men in maart 1659 tot overeenstemming kwam over bestuurlijke veranderingen binnen de Ommelanden, bekrachtigd door de Staten-Generaal op 16 april 1659. Voor de heren van de bezending was de tijd echter te kort om over de financiën tot een sluitend akkoord te komen. Dit werd gedelegeerd aan de stadhouder, de gecommiteerde raden en een aantal afgevaardigden van de Ommelander kwartieren. Dit gezelschap moest binnen zes weken alle schulden van de Ommelanden inventariseren, naar waarheid beoordelen en adviseren over een oplossing. Daarbij moest worden gedacht aan de verkoop van provinciale heerlijkheden en rechtstoelen,

3 De gang van zaken staat beschreven in *Resoluties Staten-Generaal*, 22 augustus 1659, in 1693 uitgegeven als pamflet; de resolutie ook in GrA, Register Feith stukken, inv.nr. 1336; voor het uitgebreide verhaal van de bezending, zie Tresoar, archief-Friese stadhouders, inv.nr. 596 verbaal stadhouder Willem Frederik. Het betrof de heren Paulus van Swanenburgh (Holland), Marinus Stavenisse (Zeeland) Hans van Wijckel (Friesland) en Jan van Isselmuiden (Overijssel).

4 Hiëronymus van Beverningh (1614-1690); zie De Smidt e.a., ed., *Van Tresorier tot Thesaurier-generaal*, 125-127, 131, 172 en 421; hij was thesaurier-generaal van 1657 tot 1666.

5 Willem Frederik, graaf (sinds 1652 vorst) van Nassau-Dietz (1613-1664); stadhouder van Stad en Lande van 1650 tot 1664; zie Van Ditzhuijsen, *Oranje-Nassau*, 255-257 en Visser en Van der Plaat, *Gloria Parendi*, ix-xxx1.

6 Boels, 'Regentenheerschappij', 266-267.

7 Boels, 'Regentenheerschappij', 267; Visser en Van der Plaat, *Gloria Parendi*, 754-755, 758.

Afb. 1 Stadhouder Willem Frederik (Beeldbank Groningen).

indien nodig in overleg met de Stad. De stadhouder diende de directie te voeren en alles moest ter goedkeuring aan de Staten-Generaal worden voorgelegd.⁸

Onder leiding van de stadhouder hebben de heren afgevaardigden in de daarop volgende maanden alle schulden geïnventariseerd en beoordeeld. Willem Frederik heeft daarbij een zeer actieve rol gespeeld, getuige zijn eigenhandige aantekeningen en berekeningen in het stadhouderlijk archief.⁹ Het resultaat van deze noeste arbeid is de Staten-Generaal op 22 augustus 1659 aangeboden. Daaruit bleek dat de totale

8 Tresoar, archief-Friese stadhouders, inv.nr. 596 resolutie stadhouder en gecommiteerden Staten-Generaal, 4/14 maart 1659; GrA, OA, inv.nr. 687 Ommelander kwartierschulden en archief-Stadsbestuur, inv.nr. 7040.

9 Tresoar, archief-Friese stadhouders, inv.nr. 595, 597 en 598; de Ommelander resoluties zijn op dit punt onvolledig.

schuldenlast 280.000 gulden bedroeg.¹⁰ In de discussie binnen de Staten-Generaal betoogden de afgevaardigden van de Stad dat eventuele financiële oplossingen beslist niet ten laste van de stedelijke bevolking mochten komen. De Staten-Generaal deden een dringend beroep – later ook nog eens schriftelijk – om mee te werken aan een voor iedereen aanvaardbare oplossing. Beide leden hadden elkaar immers nodig en de Stad had ook een groot belang bij rust en welvaart in de Ommelanden. Stadhouder, Stad en Ommelanden moesten daarom verder onderhandelen.¹¹ Namens de Ommelanden benoemde de Ommelander vergadering op 28 september 1659 negen leden (één uit ieder onderkwartier), aangevuld met de syndicus en secretaris van de Ommelanden.¹² De Stad benoemde de volgende dag een burgemeester, twee raadsleden en de syndicus.¹³

In januari 1660 bleek men tot overeenstemming te zijn gekomen.¹⁴ De Stad stemde in met de openbare verkoop van een groot aantal provinciale heerlijkheden, redger-, zijk- en dijkrechten. Van de opbrengst kregen de Stad en de Ommelanden ieder de helft. Daarnaast verkochten de Ommelanden eigen vaste bezittingen. De totale opbrengst voor de Ommelanden bedroeg 194.369 gulden. Bovendien zouden er nog Ommelander veengebieden in de verkoop gaan. Zodoende moest er nog voor circa 60.000 gulden dekking worden gevonden.

Het was hier dat opeens het equivalent opdook. Met toestemming van de Ommelander landdag sloten Willem Frederik en zes Ommelander afgevaardigden op 1 februari 1660 een *Temperament* (overeenkomst) waarbij vanaf nu een ‘tax’ (belasting) werd gelegd op een aantal politieke en militaire ambten die ter begeving stonden van de Ommelanden,¹⁵

10 De drie kwartieren gezamenlijk 60.585 gulden, Hunsingo 77.828 gulden, Fivelingo 85.961 gulden en Westerkwartier 55.642 gulden; in totaal 280.017 gulden; Tresoar, archief-Friese stadhouders, inv.nr. 595, lijst schulden 12 mei 1659 en GrA, archief-Stadsbestuur, inv.nr. 7040.

11 Zie het pamflet uit 1693 genoemd in noot 3.

12 GrA., OA, inv.nr. 320 Ommelander resolutie, 28 september 1659.

13 GrA, archief-Stadsbestuur, inv.nr. 13, fol. 46, resolutie burgemeesters en raad, 29 september 1659.

14 Het volgende staat vermeld in een ‘Temperament’, d.d. 1 februari 1660 als bijlage bij het eerder genoemde pamflet uit 1693 en GrA, archief-Stadsbestuur, inv.nr. 7376; ook op dit punt zijn de Ommelander resoluties onvolledig. Uit de dagboekaantekeningen van Willem Frederik blijkt dat hij op 20/30 januari 1660 met de Ommelander afgevaardigden een geheime overeenkomst heeft bereikt over de invoering van een equivalent.

15 Het betrof de jonkers Onno Tamminga en Joost Lewe namens Hunsingo; de jonkers Willem Alberda, Ulrich van Ewsun en V. Alberda namens Fivelingo en ‘de heer’ G. Auwema namens het Westerkwartier; Auwema behoorde tot een familie die ergens tussen eigenerfden en adel hing en/of tegen de adel aanschurkte; dergelijke personen

‘met dien verstande nochtans dat hierdoor het Reglement van den 19. April 1659 [het Ommelander Reglement] in geen en deelen sal weesen ende werden geprejudiceert ofte verandert, maar alles gehouden voor een temperament van ‘eselve.’ De betalingen kwamen in handen van de rentmeester van de Ommelanden, die deze gelden gescheiden moest houden van de andere inkomsten en in een apart boek noteren¹⁶ (bijlage I, kolom A). In geval van transport van een ambt gold de helft van de bedragen. Transport van een ambt wil zeggen dat de bekleder van een ambt zijn opvolger aan de begever voordraagt, die daarmee uiteraard akkoord moet gaan.¹⁷ Als alle aangewezen ambten waren begeben dan zou deze heffing 124.600 gulden moeten opbrengen, ruim voldoende om de bovengenoemde schuld van 60.000 gulden in de loop van de tijd af te betalen en de jaarlijkse rente te voldoen.¹⁸

Het is (vooralsnog) onbekend waarom op het ene ambt wel en op het andere ambt geen tax werd gelegd. De bedragen waren naar het schijnt allereerst gebaseerd op de vaste traktementen, maar zoals uit latere opmerkingen blijkt vooral op de variabele emolumenten die per ambt behoorlijk konden verschillen. Zie bijvoorbeeld de ritmeester die veel meer moest betalen dan zijn superieuren; de ritmeester was immers eigenaar van zijn eskadron en kon daaruit veel inkomsten halen.

Rijst de vraag waar het idee om een equivalent te heffen vandaan kwam. Weliswaar kwam zoals gezegd deze belasting ook in vrijwel alle andere gewesten voor, maar Stad en Lande was wel een van de eersten. Hoe dan ook, vanaf 1660 stortten alle nieuwe benoemde politieke en militaire ambtenaren het voor hen geldende bedrag in de kas van de Ommelander rentmeester. In de daaropvolgende jaren is wel het *Temperament* al dan niet stilzwijgend met een aantal ambten uitgebreid en zijn er ambten uit de lijst verdwenen (bijlage I, kolom B).

werden in de zeventiende eeuw ook wel ‘heerschap’ genoemd; vriendelijke mededeling dr. Hidde Feenstra.

16 Vanaf 1714 is een register bewaard gebleven, GrA, OA, inv. 587.

17 Vries, ‘Geschapen tot een ieders nut’, *TvG* 90 (1977) 338.

18 De lijst in het eerder genoemde pamflet uit 1693. Op de kladijsten is nogal eens heen en weer geschoven met de bedragen, hier een duizend gulden meer en daar een bedrag minder; Tresoar, archief-Friese stadhouders, inv.nr. 598. Ook was het aanvankelijk de bedoeling om nog meer ambten te belasten: commies van de ontvanger 2.000 gulden, kapitein-geweldige 1.000 gulden, zijn luitenant-geweldige 500 gulden, majoor-provincie 2.000 gulden, zijn luitenant-majoor 1.000 gulden; Tresoar, archief-Friese stadhouders, inv.nr. 606.